

KS. WALDEMAR BARTOCHA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa

HISTORIA I TEOLOGIA CHRZCIELNICY

Słowa kluczowe: baptysterium, chrzcielnica, sakrament chrztu świętego, woda chrzcielna, Misterium Paschalne, przymierze

1. Wprowadzenie. 2. Kwestie terminologiczne. 3. Historia źródła chrzcielnego. 4. Baptysterium jako miejsce „passage” ze śmierci do życia. 5. Źródło chrzcielne jako miejsce zawarcia przymierza. 6. Podsumowanie

1. WPROWADZENIE

Do istotnych elementów architektury wnętrza kościoła, obok ołtarza i tabernakulum, należy chrzcielnica nazywana „źródłem zbawienia” oraz „bramą duchowego życia Kościoła”. Obydwa określenia zaczerpnięte z modlitwy błogosławieństwa nowego źródła chrzcielnego uwypuklają walor eklezjologiczny miejsca chrztu, ponieważ jest ono „jakby łonem Kościoła, z którego ludzie przez wodę i Ducha Świętego rodzą się do nowego życia”¹. Chrześcijanin w sakramencie chrztu wchodzi bowiem w relacje ontyczne z Trójcą Świętą i zostaje wszczepiony w Mistyczne Ciało Chrystusa. W tym kontekście chrzcielnica pełni ważną rolę w procesie eklezjogenezy, gdyż staje się miejscem narodzin dla Boga w Kościele. Człowiekowi ochrzczoneму znajdującemu się wewnątrz kościoła powinna ona przypominać o chrzcie, poprzez który dokonała się jego przemiana ontologiczna, czyli śmierć dla grzechu i wejście w życiodajną komunie z Trójcą Świętą przez upodobnienie do Misterium Paschalnego Chrystusa². Niestety w wielu świątyniach znak samej chrzcielnicy jest mało czytelny, a same obrzędy chrzcielne odbywają się z dala od właściwego miejsca chrztu. Logiczną konsekwencją tego faktu jest zniekształcenie wymowy symboliki chrzcielnej. Wciąż chyba pozostaje aktualnym problem, na który zwrócił uwagę przed laty E.J. Lengeling w swoim artykule poświęconym miejscu udzielania chrztu w przestrzeni kościoła. Liturgista ten, odnosząc się do historii liturgii chrzcielnej,

¹ Por. *Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, t. 2, Katowice 2010, nr 836 (dalej: OBI).

² Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, wyd. II poprawione, Pallottinum 2012, nr 1239 (dalej: KKK).

podjął się próby udzielenia odpowiedzi na pytanie, w której części kościoła należałoby umiejscowić chrzcielnicę, aby jej lokalizacja pozostawała w harmonii z teologią chrztu i rzymską liturgią³. W analogiczny sposób, nawiązując do kwestii poruszonej przez E.J. Lengelinga, także E. Färber na tle soborowej odnowy obrzędów chrztu wysunął konkluzję, iż proces ten powinien objąć także chrzcielnicę, zarówno jeżeli chodzi o jej zewnętrzny wygląd, jak i miejsce, jakie powinna zajmować w architekturze wnętrza kościoła, skoro ma ona wraz z wodą chrzcielną mieć głębsze znaczenie w liturgicznych obrzędach wspólnoty eklezjalnej. Według jego opinii, położenie nacisku w odnowionej liturgii sakramentu chrztu na wymiar eklezjalny, czyli na obecność Ludu Bożego i jego czynny udział w akcie włączania nowych członków do wspólnoty Kościoła, nie może pozostać bez wpływu na miejsce obrzędów chrztu w strukturze samej celebracji⁴. Według Rytuału przy lokalizacji chrzcielnicy, bez względu na to, czy mieści się ona w jakiejś kaplicy wewnątrz lub obok kościoła, czy w jakiejś części kościoła na widoku wiernych, należy kierować się postulatem umożliwienia większej liczbie osób wzięcia udziału w obrzędach chrztu⁵. Poza tym zarówno wtedy, gdy obrzędy chrztu mają być sprawowane w całości w chrzcielnicy oddzielonej od nawy kościoła, jak i wówczas, gdy źródło chrzcielne znajduje się w nawie, należy zatroszczyć się o wyraźne ukazanie związku sakramentu chrztu ze Słowem Bożym oraz z Eucharystią, która stanowi szczyt chrześcijańskiego wtajemniczenia⁶.

2. KWESTIE TERMINOLOGICZNE

Czesław Krakowiak słusznie zauważa, iż w księgach liturgicznych funkcjonują obok siebie dwa terminy o różnym znaczeniu na określenie miejsca udzielania sakramentu chrztu: *baptisterium* i *fons baptismalis*⁷. Analiza Rytuału prowadzi do wniosku, iż „baptisterium” jest miejscem, w którym znajduje się *fons baptismalis* lub *fons baptisterii*, czyli chrzcielnica⁸. Według opinii wspomnianego liturgisty, istnieje zatem zasadnicza różnica między baptisterium, w którym znajduje się źródło chrzcielne, a chrzcielnicą, czyli źródłem chrzcielnym. Przez pojęcie baptisterium rozumie się odrębny budynek poza kościołem, kaplicę chrzcielną lub miej-

³ Por. E.J. Lengeling, *Der Ort der Taufspendung im Kirchenraum*, Christliche Kunstblätter 105 (1967), 1.

⁴ Por. E. Färber, *Der Ort der Taufspendung*, Archiv für Liturgiewissenschaft 13 (1971), 36.

⁵ Por. *Obrzędy chrztu dzieci dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, wydanie trzecie zmienione, Katowice, nr 25–26 (dalej: OCHD).

⁶ Por. OBi, nr 835.

⁷ Por. Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, Lublin 2003, s. 367.

⁸ Por. *De initiatione christiana. Praenotanda generalia*, nr 19, w: *Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Ordo baptismi parvulorum*, editio typica altera, Libreria Editrice Vaticana MCMLXXXVI, s. 11: „Fons baptisterii vel vas in quo, pro opportunitate, praeparatur aqua ad celebrationem in presbyterio agendam, munditie splendeat atque decore” (dalej: OBP); por. także OBP 21: „Si baptisterium ita instructum est tut aqua scaturiat, fons scaturiens benedicetur” oraz OBP 25: „Baptisterium, seu locus ubi fons baptismalis scaturit vel positus est...”.

sce wydzielone w budynku kościoła służące wyłącznie do udzielania sakramentu chrztu⁹. Chrzcielnica jest natomiast zbiornikiem na wodę chrzcielną, umieszczonym w kościele bądź w specjalnej kaplicy¹⁰. Genezy problemów natury lingwistycznej, jeżeli chodzi o terminologię związaną z miejscem udzielania sakramentu chrztu, należy doszukiwać się już w starożytności chrześcijańskiej, w czasach gdy chrześcijanie, wznosząc specjalne budynki oraz budując baseny chrzcielne w celu sprawowania obrzędów chrzcielnych, nadawali tym obiektom różne nazwy. Termin *baptysterium* (βαπτιστήριον) został przejęty przez chrześcijaństwo ze świata starożytnego. W starożytnych termach Rzymu mianem *baptysterium* określano wannę do kąpieli w tzw. *frigidarium* (pomieszczenie z basenem z zimną wodą)¹¹, do którego przechodzono z *caldarium* (najcieplejsze pomieszczenie w łaźniach rzymskich z systemem podpodłogowego ogrzewania zwanego *hypocaustum*). Według E. Stommela, łaciński termin *baptysterium* oraz słowo *piscina*, oznaczające basen bądź zbiornik na wodę w starożytnych rzymskich termach, w chrześcijaństwie zaadoptowano na zdefiniowanie źródła chrzcielnego (chrzcielnicy), przy czym pierwszy z terminów jako *pars pro toto* był stosowany również na oznaczenie budynku, w którym udzielano sakramentu chrztu¹². W przeciwieństwie do E. Stommela, S. Ristow jeszcze bardziej uwypukla różnicę między źródłem chrzcielnym a baptysterium. Stwierdza, iż chrzcielnica jest z reguły określana jako *piscina*, co odpowiada łacińskiej nazwie niecki z zimną bądź gorącą wodą. Natomiast pojęcie *baptysterium* jest używane w odniesieniu do części budowli bądź kompleksu budowlanego, przeznaczonego do sprawowania liturgii chrzcielnej¹³. W analogiczny sposób E. Ferguson dokonuje wyraźnego rozróżnienia obydwóch pojęć. W swoich rozważaniach nad historią źródeł chrzcielnych na Zachodzie i Wschodzie posługuje się on współczesną konwencją użycia słowa *baptysterium* w odniesieniu do budynku bądź pomieszczenia, gdzie udzielano chrztu oraz stosuje *piscina* bądź *font* (κολυμβήθρα) na oznaczenie basenu lub misy chrzcielnej. Według wspomnianego liturgisty, charakterystycznym wyrażeniem mającym oddać istotę chrześcijańskiego baptysterium było również greckie słowo φωτιστήριον, które oznaczało miejsce oświecenia¹⁴.

3. HISTORIA ŹRÓDŁA CHRZCIELNEGO

Początkowo chrztu dokonywano w naturalnych zbiornikach wodnych (rzeki, sadzawki, jeziora). Według opinii E. Färbera, w czasach nowotestamentalnych nie

⁹ Por. P. Bohdziewicz, B. Filarska, *Baptysterium*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red: F. Gryglewicz, R. Łukaszczyk, Z. Sułkowski, Lublin 1995, kol. 1308.

¹⁰ Por. P. Gajda, *Chrzcielnica*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red: R. Łukaszczyk, L. Bienkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1979, kol. 347.

¹¹ Por. G. Binding, *Baptisterium*, w: *Lexikon des Mittelalters*, t. 1, München 2002, kol. 1425.

¹² Por. E. Stommel, *Christliche Taufriten und antike Badesitten*, Jahrbuch für Antike und Christentum 2(1959), 6.

¹³ Por. S. Ristow, *Frühchristliche Baptisterien*, Jahrbuch für Antike und Christentum 27(1998), 1.

¹⁴ Por. E. Ferguson, *Baptism in the early Church. History, Theology, and Liturgy in the First Five Centuries*, Michigan 2009, 819.

istniały jeszcze odpowiednie przepisy regulujące przebieg liturgii chrzcielnej i ściśle określające miejsce udzielania chrztu. Praktycznie każde miejsce z dostępem do źródła wody mogło być wykorzystane w tym celu. Z czasem jednak, wraz z rozwojem katechumenatu, chrztu udzielano w specjalnie przygotowanych do tego miejscach, w kaplicach wewnątrz świątyni bądź w bazyliach. Na początku do budowy bazylii wykorzystywano wcześniej istniejące prywatne urządzenia termalne, tak jak w przypadku bazylii laterańskiego w Rzymie¹⁵. Bazylii budowano w formie basenu o średnicy od 2 do 5 m, głębokości ok. 1,40 m, z trzema stopniami, często po obu stronach¹⁶. W IV i V w. na Zachodzie pojawiają się bazylii jako odrębne budowle w pobliżu wielkich bazylii, zwłaszcza tam, gdzie była siedziba biskupa¹⁷. Na Wschodzie dołączano je do kompleksu bazylii jako serię pomieszczeń kwadratowych bądź prostokątnych połączonych w system budynków przyległych do jej ściany. Najstarsze znane bazylium pochodzi z lat 232–256 z Dura Europos i było częścią budynku mieszkalnego, domu modlitwy pierwszych chrześcijan, o którym wspominał Euzebiusz z Cezarei¹⁸. Stopniowy zanik instytucji katechumenatu, rozpowszechnianie się praktyki chrztu dzieci oraz transformacje w samym sposobie udzielania chrztu, manifestujące się w odejściu od zanurzania na rzecz polewania wodą, doprowadziły do zaprzestania budowy bazylii i do rozwoju chrzcielnic, które stawały się bardziej zbiornikami do przechowywania wody chrzcielnej aniżeli miejscem samego chrztu¹⁹. Pierwsze świadectwa obecności chrzcielnic w kościołach pochodzą z VIII w. W swej pierwotnej formie przypominały one zbiorniki na wodę w formie kadzi, kotłów bądź mis o cylindrycznym kształcie. Początkowo wykonywano je z drewna, a od X w. jako tworzywo do produkcji cylindrycznych chrzcielnic wykorzystywano również kamień oraz brąz²⁰. Genezy przykrywania chrzcielnic specjalną pokrywą należy doszukiwać się zarówno w racjach natury praktycznej – ochrona wody chrzcielnej przed zanieczyszczeniami, jak i również w pragnieniu jej zabezpieczenia przed wykradaniem do celów magicznych²¹. W przedsoborowej praktyce chrzcielnica pełniła przede wszystkim funkcję zbiornika do przechowywania wody chrzcielnej. W odnowionej po Soborze Watykańskim II liturgii chrzcielnej

¹⁵ Por. P. Jounel, *Luoghi della celebrazione*, w: *Liturgia*, red: D. Sartore, A.M. Triacca, C. Cibien, Cinisello Balsamo 2001, 1112.

¹⁶ Por. J. Nowak, *Przestrzeń liturgiczna w celebracji Wigilii Paschalnej*, *Collectanea Theologica* 63 (1993), z. 1, 120.

¹⁷ W bazylium w Konstantynopolu odbył się synod, który po raz pierwszy potępił herezję Eutychesa. Natomiast św. Jan Chryzostom zgromadził w nim w 403 r. grupę 40 biskupów, swoich zwolenników – por. M. Righetti, *Storia liturgica*, t. 1: *Introduzione generale*, II edizione anastatica, Milano 2005, 475.

¹⁸ Por. B. Filarska, *Początki sztuki chrześcijańskiej*, Lublin 1986, 257; J.Guyon, *I luoghi dell'iniziazione cristiana nella Chiesa antica: l'Occidente*, w: *Il battistero. Atti del V Convegno liturgico internazionale Bose, 31 maggio – 2 giugno 2007*, red. A. Da Rocha-Carneiro, G. Boselli, Magnano 2008, 80.

¹⁹ Por. B. Nadolski, *Bazylium*, w: B. Nadolski, *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, 136; H.J. Sobczko, *Zgromadzeni w imię Pana. Teologia znaku zgromadzenia liturgicznego*, Opole 1999, 207.

²⁰ Por. J. Nowiński, *Unikalne znaczenie wody chrzcielnej i jej wykradanie do praktyk magicznych przyczyną ewolucji formy chrzcielnic i jej zabezpieczenia*, *Seminare* 35 (2004) 2, 178.

²¹ Por. tamże, 121–123.

przywrócono jej pierwotne znaczenie, ponieważ stała się ona ponownie miejscem udzielania chrztu²².

4. BAPTISTERIUM JAKO MIEJSCE *PASSAGE* ZE ŚMIERCI DO ŻYCIA

W odnowionej liturgii chrzcielnej uwypukla się paschalny charakter sakramentu chrztu poprzez ukazanie relacji genetycznej wiążącej chrześcijanina z Misterium Paschalnym Chrystusa, które stanowi źródło jego przemiany ontologicznej, czyli wejścia w życiodajną komunię miłości z Trójcą Świętą. W rozumieniu Rytuału w sakramencie chrztu obchodzi się i odprawia misterium paschalne w tym znaczeniu, że przezeń ludzie przechodzą ze śmierci do życia²³. W analogiczny sposób także w modlitwie benedykcyjnej nowego źródła chrzcielnego podkreśla się prawdę o wszczępieniu ochrzczonego w Chrystusa, ponieważ wierzący, zanurzeni w wodzie chrzcielnej, która czerpie swoją moc z wody wypływającej z przebitego boku Zbawiciela, jednoczą się z wcielonym Synem Bożym w Jego śmierci i razem z Nim powstają do nowego życia. W tym kontekście chrzcielnica jako miejsce udzielania sakramentu chrztu staje się miejscem *passage* ze śmierci do życia, gdyż ci, którzy przychodzą na świat skażeni brudem grzechu pierwotnego, obmyci w niej strumieniami wody chrzcielnej, odzyskują pierwotną czystość i nieskazitelność, a ich dusze zostają użyżnione bogactwem cnót²⁴. To wejście człowieka w misterium kenozy wcielonego Syna Bożego oraz w tajemnicę Jego zmartwychwstania znalazło swoje odbicie w architekturze baptysteriów na przełomie starożytności i średniowiecza oraz w ich symbolice. Jak trafnie zauważa E. Ferguson, w pismach wczesnochrześcijańskich dominują dwa podstawowe symbole źródła chrzcielnego – grobowiec śmierci i zmartwychwstania oraz łono nowego narodzenia, które by można uznać za teologiczne klucze do zrozumienia struktury celebracji sakramentu chrztu w tamtym okresie²⁵. W teologii patrystycznej chrzcielnica jest bowiem symbolicznie grobem i łonem²⁶. Święty Ambroży utożsamia baptysterium z grobem, ponieważ „sadzawka chrzcielna jest jakby miejscem pogrzebu”²⁷. Zdaniem V. Saxera, „w teologii mistagogicznej św. Ambrożego utożsamienie chrześcijanina ze zmarłym i zmartwychwstałym Chrystusem góruje nad wszystkimi innymi znaczeniami chrztu”²⁸. Potrójne zanurzenie, które było obrzędem

²² Por. H.J. Sobeczko, *Zagadnienia duszpasterskie i obrzędowe posoborowej liturgii chrztu dzieci*, w: *Mysterium Christi*, t. 4: *Sakramenty i sakramentalia*, red. W. Świerżawski, Zawichost–Kraków–Sandomierz 2013, 41.

²³ Por. OCHD 6: „We chrzcie bowiem obchodzi się i odprawia misterium paschalne w tym znaczeniu, że przezeń ludzie przechodzą ze śmierci grzechu do życia”.

²⁴ Por. OBł, nr 835.

²⁵ Por. E. Ferguson, *Baptism in the early Church...*, dz.cyt., 819.

²⁶ Por. B. Nadolski, *Chrzcielnica*, w: B. Nadolski, *Leksykon symboli liturgicznych*, Kraków 2010, 99.

²⁷ Por. św. Ambroży z Mediolanu, *O sakramentach* II (6) 19, w: św. Ambroży z Mediolanu, *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, Kraków 2004, 77.

²⁸ V. Saxer, *Les rites de l'initiation chrétienne du IIe au VIe siècle. Esquisse historique et signification*

towarzyszącym wyznaniu wiary chrzcielnej w trakcie przyjmowania sakramentu chrztu, św. Ambroży nazywa pogrzebaniem²⁹. W sadzawce chrzcielnej dokonuje się zatem współpogrzebanie katechumena z Chrystusem, które otwiera drogę do przyszłego zmartwychwstania. Obydwie czynności liturgiczne – zanurzenie i wynurzenie mają w liturgii chrzcielnej swoje symboliczne znaczenie. Według św. Ambrożego, w zanurzeniu można się dopatrywać jakiegoś podobieństwa do śmierci, a dzięki wynurzeniu do zmartwychwstania.

Podobnie jak dla św. Ambrożego, także i dla Cyryla Jerozolimskiego, wygłaszającego swoje katechezy mistagogiczne w tygodniu po Wielkanocy w kaplicy Anastasis, basen chrzcielny staje się mistagogicznym odpowiednikiem grobu Jezusa, a potrójne zanurzenie jak i wynurzenie z sadzawki chrzcielnej zestawia on z trzydniowym pobytom Chrystusa w grobie³⁰. Cyryl Jerozolimski, przedstawiając swoją interpretację aktu chrztu, ustanawia trzy mistagogiczne paralele: przejście kandydatów do basenu chrzcielnego porównuje symbolicznie z przeniesieniem ciała Jezusa do grobu, następnie kładzie nacisk na chrystologiczny symbolizm liturgicznego aktu chrzcielnego, dostrzegając w potrójnym zanurzeniu i wynurzeniu analogię z czasem, w którym wcielony Syn Boży przebywał w grobie, aby następnie wyjście z basenu utożsamieć ze zmartwychwstaniem³¹. Jak słusznie zauważa T. Kaczmarek, śmierć i zmartwychwstanie chrześcijanina w czasie chrztu, które ma na myśli Cyryl Jerozolimski, nie następują fizycznie w wymiarze historycznego aktu, lecz w obrazie, figuralnie jako naśladowanie (μίμησις)³².

W analogiczny sposób Rytuał rzymski, odwołując się do Pawłowej teologii sakramentu chrztu wyrażonej w Rz 6, 4–5 oraz Ef 2, 6, przedstawia więź ontyczną, jaka konstytuuje się pomiędzy osobą przyjmującą chrzest a wcielonym Synem Bożym w obrazach śmierci i zmartwychwstania: „Ci bowiem, którzy przyjmują chrzest, złączeni w jedno z Chrystusem na podobieństwo Jego śmierci i zanurzeni razem z Nim w śmierci, są w Nim przywracani do życia i razem z Nim zmartwychwstają”³³. W optyce Pawłowej być ochrzczonym w Chrystusie oznacza zatem być współpogrzebanym z Nim. W tym sensie sakrament chrztu wydaje się charakteryzować pewną dynamiką, ponieważ polega on na współumieraniu chrześcijanina z Jezusem. Proces ten w sposób symboliczny wyrażają poszczególne obrzędy litur-

d'après leurs principaux témoins, Spoleto 1988, 346: „Mais dans théologie mystagogique d'Ambroise, l'assimilation du chrétien au Christ mort et ressuscité a pris le pas sur toutes les autres significations du baptême”.

²⁹ Por. św. Ambroży z Mediolanu, *O sakramentach* II (7) 20, w: św. Ambroży z Mediolanu, *Wyjaśnienie symbolu...*, dz.cyt., 77; por. także R. Cabié, *L'iniziazione cristiana*, w: A.G. Martimort, *La Chiesa in preghiera. Introduzione alla liturgia*, t. 3: *I sacramenti*, Brescia 2002³, 67.

³⁰ Por. św. Cyryl Jerozolimski, *Katecheza dwudziesta (Mistagogiczna druga)*, 4, w: św. Cyryl Jerozolimski, *Katechezy*, tłum. W. Kania, Warszawa 1973, 307.

³¹ Por. J. Pollok, *Liturgia chrztu na Wschodzie w drugiej połowie IV wieku na podstawie mistagogicznych homilii Cyryla Jerozolimskiego, Jana Chryzostoma i Teodora z Mopsuestii*, *Studia Antiquitatis Christianae*, t. 10, Warszawa 1992, 29–30.

³² Por. T. Kaczmarek, *Ryty chrzcielne jako naśladowanie tajemnic paschalnych według II katechezy mistagogicznej Cyryla Jerozolimskiego*, *Vox Patrum* 10 (1990), z. 18, 86.

³³ OCHD 6, por. także OBI, nr 832.

gii chrzcielnej. W zejściu katechumena do wody w sadzawce chrzcielnej dokonuje się jakby jego współpogrzebanie ze Zbawicielem, a w wyjściu z wody, którą został sakramentalnie obmyty, objawia się współpowstanie z Kyriosem do nowego życia. W ten sposób woda, do której zstępuje człowiek, staje się symbolem grobu Jezusa, a wyjście z niej to obraz Jego zmartwychwstania³⁴.

W teologii św. Ambrożego występuje ściśle powiązanie sakramentu chrztu z ideą odrodzenia. W podobny sposób jak zmartwychwstanie Chrystusa było odrodzeniem, tak i to zmartwychwstanie z sadzawki chrzcielnej (*resurrectio de fonte*) można również określić jako odrodzenie, w przenośnym znaczeniu tego słowa. Święty Ambroży, wyjaśniając pojęcie odrodzenia, odwołuje się do dwóch tekstów biblijnych: Dz 13,33 oraz Kol 1.18 i interpretuje je w odniesieniu do zmartwychwstania Chrystusa³⁵. W pierwszym z tekstów św. Paweł, powołując się na Ps 2, 7, dowodzi, iż wydarzenie zmartwychwstania, zapowiedziane przez proroków Starego Testamentu, jest argumentem przemawiającym za powołaniem mesjańskim Jezusa z Nazaretu³⁶. Natomiast drugi z tekstów, na który powołuje się św. Ambroży, nazywając Chrystusa „pierworodnym spośród umarłych”, ukazuje zmartwychwstanie Jezusa jako proleptyczny początek lub inaugurację zmartwychwstania umarłych, które nastąpi w czasach ostatecznych³⁷. Termin *prototokos* (*pierworodny*), który jest tytułem wskazującym na prymat i uprzedniość wcielonego Syna Bożego, interpretowano jako „zrodzony przed wszystkim”, „umiłowany”. Według Ojców Kościoła, polemizujących z arianami, Chrystus jako istota ludzka jest „pierworodnym” nie w sensie czasowym, lecz w sensie godności (Anzelm, Hieronim)³⁸. Warto zauważyć, iż określenie „pierworodny pośród umarłych” pojawia się zaraz po określeniu Chrystusa jako „początku”. W ten sposób św. Paweł odpowiednio do pierworodztwa ontologicznego Kyriosa ukazuje nam jednocześnie Jego pierworodztwo soteriologiczne i eschatologiczne w tym znaczeniu, że Chrystus jest pierworodnym nowej ludzkości, a przez nią zasadą odnowy całego kosmosu³⁹. W tym sensie chrzcielnica staje się według św. Ambrożego „przybytkiem odrodzenia”⁴⁰, ponieważ dzięki

³⁴ Por. K. Romaniuk, *List do Rzymian. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz*, Poznań–Warszawa 1978, 143–145.

³⁵ Por. św. Ambroży z Mediolanu, *O sakramentach* III (1) 1, w: św. Ambroży z Mediolanu, *Wyjaśnienie symbolu...*, dz.cyt., 79.

³⁶ Święty Paweł tekst Ps 2, 7 – „Ty jesteś moim Synem, Jam Ciebie dziś zrodził” interpretuje jako prorocтво o zmartwychwstaniu Chrystusa – por. J. Taylor, *Dzieje Apostolskie*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego*, red. W. Chrostowski (wyd. polskie), Warszawa 2000, 1387. Psalm 2.7 w judaizmie, najbardziej wyraźnie w Zwojach znad Morza Martwego, odnoszono do wstąpienia Mesjasza na tron. Wzmianka w wierszu 7 o synostwie Bożym Mesjasza urzeczywistniła się w osobie Jezusa Chrystusa, który jest jedynym Synem Ojca, zrodzonym, a nie stworzonym – por. J. Łach, *Księga Psalmów. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz – Ekskursy*, Poznań 1990, 109.

³⁷ Por. Craig S. Keener, *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, red. naukowa: K. Bardski, W. Chrostowski (wyd. polskie), Warszawa 2000, s. 441.

³⁸ Por. C.A. Mora Paz, *List do Kolosan*, w: *Międzynarodowy komentarz do Pisma Świętego*, dz.cyt., 1550.

³⁹ Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz praktyczny do Nowego Testamentu*, t. 2, Poznań–Kraków 1999, 308–309.

⁴⁰ Por. św. Ambroży z Mediolanu, *O tajemnicach* (2)5, w: św. Ambroży z Mediolanu, *Wyjaśnienie*

sakramentowi chrztu człowiek staje się nowym stworzeniem, które otrzymuje nowe życie, jest przybranym dzieckiem Boga, dziedzicem Boga i współdziedzicem Chrystusa. Symbolem nowego narodzenia w celu wyjaśnienia aktu chrztu posługuje się również w swojej mistagogii Cyryl Jerozolimski. Według jego interpretacji zbawcza woda z sadzawki chrzcielnej jest dla katechumenów równocześnie grobem i matką⁴¹, ponieważ wodny grób, w który zanurza się kandydata do chrztu i z którego jest wynurzany na podobieństwo zmartwychwstania z Chrystusem, nabiera nowego symbolicznego wymiaru, gdyż staje się wodnym łonem, będącym źródłem nowego życia⁴².

5. ŹRÓDŁO CHRZCIELNE JAKO MIEJSCE ZAWARCIA PRZYMIERZA

W liturgii chrztu dorosłych obrzędy wyrzeczenia się szatana i wyznania wyznania wiary wskazują na zawarcie przymierza z wcielonym Synem Bożym⁴³. Skoro przed obmyciem chrzcielnym katechumen wyrzeka się szatana, zła i grzechu, aby wyznać Chrystusa i zawrzeć z nim pakt i przymierze⁴⁴, to oznacza, że baptysterium czy chrzcielnica w przestrzeni liturgicznej kościoła będzie znakiem przypominającym moment zawarcia przymierza z Bogiem⁴⁵. We wprowadzeniu do obrzędu błogosławieństwa nowego źródła chrzcielnego podkreśla się, iż chrzcielnica jest miejscem, gdzie sprawuje się chrzest – pierwszy sakrament Nowego Przymierza⁴⁶, a w tekście samej modlitwy określa się jako „bramę duchowego życia Kościoła”⁴⁷.

Motyw przymierza rzadko pojawia się w pismach patrystycznych⁴⁸. Wspomina o nim Teodor z Mopsuestii w opisie ceremonii wyrzekania się szatana i zawierania przymierza z Chrystusem, która odbywała się w czasie Wielkiego Tygodnia⁴⁹. Według Teodora, namaszczenie, którego dokonywano po wyznaniu wiary, było pieczęcią zawarcia przymierza⁵⁰. Podobnie św. Jan Chryzostom akt przystąpienia do chrztu

symbolu..., dz.cyt., 52: „Potem otworzyło się przed tobą święte świętych i wszedłeś do przybytku odrodzenia”.

⁴¹ Por. św. Cyryl Jerozolimski, *Katecheza dwudziesta (Mistagogiczna druga)*, 4, w: św. Cyryl Jerozolimski, *Katechezy*, tłum. W. Kania, Warszawa 1973, 307: „W tej samej chwili umarliście i narodziliście się – owa zbawcza woda była dla was równocześnie grobem i matką”.

⁴² Por. J. Pollok, *Liturgia chrztu na Wschodzie w drugiej połowie IV wieku...*, dz.cyt., 31.

⁴³ Por. *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1988, nr 30 i 211 (dalej = OCWD).

⁴⁴ Por. W. Świerżawski, *Idźcie i nauczajcie udzielając chrztu. Sakrament chrztu*, Sandomierz 2015, 92.

⁴⁵ Por. H. Pleskacheuskaya, *Przestrzeń liturgiczna obrazem sakramentalności Kościoła*, w: *Confitemini Domino, quoniam bonus, Księga pamiątkowa dedykowana śp. Księdzu Profesorowi Adamowi Durakowi SDB (1949–2005)*, Warszawa 2007, 94.

⁴⁶ Por. OBł, nr 832.

⁴⁷ Por. tamże, 853.

⁴⁸ Por. J. Słomka, *Wczesnochrześcijańskie nazwy chrztu*, Katowice 2009, 176.

⁴⁹ Por. W. Myszor, *Chrzest i teologia chrztu w „Homiliach katechetycznych” Teodora z Mopsuestii*, w: *Chrzest na nowo odczytany*, red. J. Decyk, Warszawa 2001, 15.

⁵⁰ Por. tamże, 16.

traktuje w kategoriach zawarcia przymierza⁵¹. Zdaniem J. Słomki, zarówno u Teodora z Mopsuestii, jak i u św. Jana Chryzostoma należy raczej mówić o motywie bliskim złożeniu przysięgi, aniżeli doszukiwać się analogii z Nowym Przymierzem zainauguowanym przez Chrystusa⁵². Natomiast św. Grzegorz z Nazjanzu pojmuje moc chrztu jako zawarty z Bogiem układ drugiego życia i czystsze życie⁵³.

Jean Danielou wysuwa stwierdzenie, iż sakrament chrztu, który konstituuje przymierze poprzez zaangażowanie Boga i człowieka, jest nowym obrzędem przyjęcia ludu Bożego do Kościoła, co znajduje swoje wizualne odzwierciedlenie w liturgicznym obrzędzie czynienia znaku krzyża na czole. Gest ten interpretuje on jako znak przynależności chrześcijan do wspólnoty eschatologicznej, czyli do ludu Nowego Przymierza⁵⁴. Według C. Rocchetti, ochrzczony zostaje „wpisany” na zawsze w przymierze eschatologiczne Chrystusa z Kościołem: jest podmiotem w przymierzu z Bogiem, „osobą teologiczną” (chcąc posłużyć się terminologią H. Ursa von Balthasara)⁵⁵. Sakrament chrztu odgrywa zatem fundamentalną rolę w procesie eklezjogenezy, ponieważ „ze źródeł chrzcielnych rodzi się jedyny Lud Boży Nowego Przymierza”⁵⁶. Każdy wierzący, wchodząc poprzez sakrament chrztu w misterium przymierza, nabywa prawo do łaski, co zostaje teologicznie wyrażone poprzez charakter chrzcielny oraz włącza swą przemijającą egzystencję w chwalebny śmierć Jezusa – Najwyższego Kapłana, który sprawuje swą posługę pośrednika Nowego Przymierza w życiu i śmierci człowieka⁵⁷.

6. PODSUMOWANIE

Z analizy tekstów *Rytuału rzymskiego* i *Obrzędów błogosławieństw* wynika, że chrzcielnica ma wielkie znaczenie w życiu duchowym wspólnoty chrześcijańskiej, ponieważ jest miejscem narodzin dla Boga w Kościele, gdzie wchodzimy w życiodajne relacje z Trójcą Świętą i dokonuje się w niej nasze duchowe odrodzenie, gdyż obmyci wodą chrztu przechodzimy ze śmierci do życia. Najodpowiedniejszym miejscem do umieszczenia chrzcielnicy wydaje się miejsce w pobliżu ołtarza i ambony, gdyż te trzy elementy architektury naszych kościołów tworzą historiozabawczą triadę w architekturze naszej wiary, najpełniej urzeczywistniającą Boży zamysł⁵⁸. Chrzest jako pierwszy sakrament Nowego Przymierza ukierunkowuje na Eucharystię, któ-

⁵¹ Por. św. Jan Chryzostom, *Katecheza dwunasta*, 19, w: św. Jan Chryzostom, *Katechezy chrzcielne*, tłum. W. Kania, wstęp i oprac. Ks. M. Starowieyski, Lublin 1994, 65.

⁵² Por. J. Słomka, dz.cyt., 178.

⁵³ Por. św. Grzegorz z Nazjanzu, *Mowa 40 (O świętym chrzcie)*, 8, w: św. Grzegorz z Nazjanzu, *Mowy wybrane*, tłum. zbiorowe, Warszawa 1967, 440.

⁵⁴ Por. J. Danielou, *Pisma wybrane*, tłum. i oprac. ks. Sz. Fedorowicz, Kraków 2011, 224–226.

⁵⁵ Por. C. Rocchetta, *I sacramenti della fede. Saggio di teologia biblica dei sacramenti come „eventi di salvezza” nel tempo della Chiesa*, t. II: Sacramentaria biblica speciale, Bologna 2001, 36–37.

⁵⁶ Por. KKK 1267.

⁵⁷ Por. H. Witczyk, *Nowa ofiara podstawą Nowego Przymierza (Hbr 8–9)*, *Verbum Vitae* 4 (2003), 206–207.

⁵⁸ Por. B. Nadolski, *Imieniny i urodziny w tradycji chrześcijańskiej Europy*, Poznań 2007, s. 189.

ra w swej załączkowej formie zawarta jest już w tajemnicy chrztu. Chrzcielnice w swoim artyzmie i wystroju mogą stać się źródłem poznania teologicznego. Stąd też trafne wydaje się określenie chrzcielnicy – przez liturgistę B. Nadolskiego – jako *locus teologicus*⁵⁹. Wchodząc do świątyni i spoglądając na chrzcielnicę, przypominamy sobie nasze przymierze z Bogiem, którego podstawą ontologiczną jest wszczęcie ochrzczonego w misterium Paschy wcielonego Syna Bożego. Chrzcielnica jako kołyska naszych narodzin dla nieba powinna być zatem otaczana szacunkiem, który wyraża się w trosce o to, aby jaśniała czystością i pięknem.

BIBLIOGRAFIA

- Ferguson E., *Baptism in the early Church. History, Theology, and Liturgy in the First Five Centuries*, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company – Cambridge: Grand Rapids 2009.
- Filarska B., *Początki sztuki chrześcijańskiej*, Lublin: TN KUL 1986.
- Guyon J., *I luoghi dell'iniziazione cristiana nella Chiesa antica: l'Occidente*, w: *Il battistero. Atti del V Convegno liturgico internazionale Bose, 31 maggio – 2 giugno 2007*, red. A. Da Rocha-Carneiro, G. Boselli, Magnano: Qiqajon-Comunità di Bose 2008, 77–99.
- Kaczmarek T., *Ryty chrzcielne jako naśladowanie tajemnic paschalnych według II katechezy mistagogicznej Cyryla Jerozolimskiego*, *Vox Patrum* 10 (1990), z. 18, 83–88.
- Krakowiak Cz., *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2003.
- Mokrzycki B., *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa: Wydawnictwo ATK 1983.
- Myszor W., *Chrzest i teologia chrztu w „Homiliach katechetycznych” Teodora z Mopsuestii*, w: *Chrzest na nowo odczytany*, red. J. Decyk, Warszawa: Wydawnictwo UKSW 2001, 11–24.
- Nadolski B., *Chrzest włączeniem w rzeczywistość zbawienia*, Poznań: Pallottinum 2014.
- Nadolski B., *Imieniny i urodziny w tradycji chrześcijańskiej Europy*, Poznań: Wydawnictwo św. Wojciecha 2007.
- Pleskacheuskaya H., *Przestrzeń liturgiczna obrazem sakramentalności Kościoła*, w: *Confitemini Domino, quoniam bonus. Księga pamiątkowa dedykowana śp. Księdzu Profesorowi Adamowi Durakowi SDB (1949–2005)*, red. J. Nowak, Warszawa: Wydawnictwo UKSW 2007, 75–116.
- Pollok J., *Liturgia chrztu na Wschodzie w drugiej połowie IV wieku na podstawie mistagogicznych homilii Cyryla Jerozolimskiego, Jana Chryzostoma i Teodora z Mopsuestii*, *Studia Antiquitatis Christianae*, t. 10, Warszawa: Wydawnictwo ATK 1992.
- Ristow S., *Frühchristliche Baptisterien*, *Jahrbuch für Antike und Christentum* 27 (1998).
- Słomka J., *Wczesnochrześcijańskie nazwy chrztu*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2009.
- Stommel E., *Christliche Taufriten und antike Badesitten*, *Jahrbuch für Antike und Christentum* 2 (1959), 5–14.
- Świerżawski W., *Idźcie i nauczajcie udzielając chrztu. Sakrament chrztu*, Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne 2015.

⁵⁹ Por. tamże.

THE HISTORY AND THEOLOGY OF A BAPTISMAL BOWL

Summary

The article "The history and theology of a baptismal bowl" shows the way in which the form of baptizing had an influence on the evolution of shape and size of a baptismal bowl. It also describes theological meaning of a baptismal bowl in the context of analysing the rituals of liturgy of baptism, which was renewed after the Second Vatican Council. In terms of Ritual and Ceremonies of Blessing a baptismal bowl is a real baptismal source. Mention should be made of the fact that it is necessary to tell the difference between a baptistery which means a separated building outside the church and chapel, which is situated in church, or another place in a church building. This place is created only for giving the sacrament of holy baptism. Not all the parishes can have a special baptistery, but all of them must have a baptismal bowl (the baptismal source) where the sacrament of holy baptism is given. In post-conciliar liturgical books the baptismal bowl is called the source of salvation or a gate of spiritual life of Christ, or a kind of her womb thanks to which people are born to a new life through water and Holy Spirit.

In the renewed liturgy, which emphasizes the Paschal character of the sacrament of holy baptism, a baptismal bowl appears as a place of transition from death to life, because the ones who are born in this world are infected by the dirt of original sin, then washed in it by streams of baptismal water they are incorporated in Christ. In this way they regain their original purity and impeccability and their souls are fertilized by the riches of virtues.

The baptismal source can be also described as a place of reaching divine alliance, because baptism is the first sacrament of New Alliance in which people experience ontic relationship with Christ and are united with His Body. In this meaning a baptismal bowl in post-conciliar liturgy appears as *locus theologicus*, since apart from the pulpit and the altar it creates historical-saving triad in the architecture of faith, and its design and artistry can become the source of deep theological reflections.

Key words: baptysterium, baptismal bowl, sacrament of holy baptism, baptismal water, Paschal Mystery, alliance

Notka o Autorze

Książd **Waldemar BARTOCHA** – prezbiter archidiecezji łódzkiej, doktor liturgiki, adiunkt Katedry Teologii Liturgii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Notariusz Kurii Metropolitalnej Łódzkiej, wizytator katechetyczny i członek Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej, laureat *Nagrody im. Ks. Prof. Adama Duraka SDB z zakresu teologii* (w kategorii praca magisterska, licencjacka lub doktorska, 2010); w badaniach naukowych zajmuje się historią i teologią sakramentu święceń, inicjacją chrześcijańską oraz teologią roku liturgicznego. e-mail: waldekbartocha@poczta.onet.pl